

Драга БОЈОВИЋ /Никшић/

СТАРИ ОРТОЕПСКИ ПРОБЛЕМИ И НОВЕ НОРМЕ (АКЦЕНАТ РИЈЕЧИ СТРАНОГ ПОРИЈЕКЛА)

Прозодијски систем српскога језика има у основи Вук-Даничићевску акцентуацију, односно систем заснован на стању у најпрогресивнијим говорима штокавског дијалекта, односно новоштокавском или централно штокавском. Међутим, како ни једна норма није у појединостима примјенљива, то се и у акценатској системи, како је и описано у нормативистичким приручницима и радовима из акцентологије¹ јављају неуједначености, што због лексичко-творбене организације (сложенице), што због утицаја страног акцента и недовршене адаптације нашој системи.

У овоме раду ћемо анализирати: 1. узроке такве неуједначености, 2. њене последице и објашњења тих последица, која се одвајају од историјско-језичког поимања проблема. Познато је, наиме, да су се ријечи такве провенијенције, које само етимологојом упућују на поријекло, без обзира на њу, и вријеме преузимања, прилагодиле, по правилу, фонетско-морфолошкој структури српског језика, а слједствено томе и прозодији.

Међутим, оно што на фонетско-морфолошком плану може бити ирелевантно, на прозодијском, чини нам се, постаје релевантно, а то се преваходно тиче времена продора стране лексике у наш језик.² У том смислу може се говорити о управој зависности степена прилагођености и дијахроног нивоа језика.³

¹ А. Пецо, *Акцентовање речи страног порекла Речи са два акцента (двоструки акценат)* у: *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд 1985, 78-80. и 71-74; Р. Буровић, *Ортонојска норма у речима страног поријекла у: Шест огледа о српским акцентима*, Ужице 1996, 81-96.

² А. Пецо, *Акцент речи оријенталног порекла у српскохрватском језику у: Акценти и дужине у српскохрватском језику*, Београд 1991, 65-70.

³ Лексика оријенталног поријекла, примљена посредством турског језика, примила је је акцентуацију наших ријечи: *џобан – џобан, џобанин, амуџа, амиџа, ентери-антерија*.

У студији Станислава Страховског⁴ која је додуше посвећена питањима деривације, а не акцента, каже се да у српскохрватском језику само именице изведене османско-турским наставком *-ана* имају кратко-узлазни акценат на претпоследњем слогу сто одговара турском акценту на последњем слогу: *табака̀на-табака̀не*.

Слично се дешава и са лексиком која се преузима и преузима из савремених романских, германских или других језика: *асистент, лаборант, диригент, командант, ађутант, комунист, композитор, вентилитар, инквизитор, регулатор, агитатор, телевизор, телевизија, аудиција* и сл. Ортоепски узус прописује овакве акценете, али је питање да ли га свакодневна говорна пракса поштује, тим прије што је већина таквих лексема „ненародно образовање”, како би рекао Павле Ивић,⁵ што значи да су већина првобитно везане за одређене функционалне стилове: научни, административни или је у питању интернационални назив за одређени предмет или појаву. У разговорном језику урбане средине, па чак и у језику мас-медија може се чути и акценат противан нормативном узусу, силазне природе на неком од унутрашњих слогова: *асистѐнт, командѐнт, окупѐтор, инкубѐтор, телевизѐр, акумулѐтор, вентилѐтор*.

Говорна пракса је отишла дотле да се чак и међу језичким стручњацима поставило питање нормирања изговора силазног акцента на унутарњим слоговима ријечи: *окупѐтор, командѐнт, асистѐнт, вентилѐтор, композѐтор, радијѐтор*. Проф. Пецо⁶ заступа гледиште према којем би се лексика страног поријекла требала адаптирати, не само у гласовно-морфолошком, него и прозодијском нивоу домаћој, и то гледиште сматра једино исправним. Уз све лингвистичке, проф. Пецо додаје и соцолингвистички аргумент „да захтев за пренесеним акцентом у сраним речима треба поштовати све дотле док се буде сматрало да наша стандардна језичка норма почива на структури најпрогресивнијих говора штокавског дијалекта, оних који знају за четвороакценатску систему и у којима се не могу срести примери типа: *потѐк, девѐјка, удовѐйца, јунѐк*”.⁷ Мора се

⁴ S. Strahovski, *Przyrostki obcego pochodzenia w jęzzyku serbochrvatskim*, Krakow, 1961, 1-166.

⁵ П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, Нови Сад, 1994, 159.

⁶ А. Пецо, *Акцент речи страног порекла (79)* каже да: „Ако наша стандардна ортоепија инсистира на поштовању основних прозодијских карактеристика Вук-Даничићева система, односно прогресивнијих говора штокавског дијалекта, када су у питању ријечи домаћег поријекла, другачије речено: не прихвата као књижевно исправне акценете потѐкдјевѐјка, које појединци желе да унесу у стандардну говорну реч, нема разлога да се тако не поступи и са речима страног порекла, без обзира на то да ли је такав акценат обичнији у народним говорима, или у говорима образованих чланова нашег друштва оних који познају језике из којих су те речи ушле у наш језик.”

⁷ Исто, 79.

признати да је проф. Пецо, иако у претпоставци, слутио оно што ће се се доцније дешавати са језиком и око језика, чему доприносе и „две крајности, које су доста експониране у дискусијама о језичком нормирању и код професионалаца и код аматера.⁸ То илуструје и овај, наизглед минорни ортоепски проблем. Томе ћемо се вратити нешто касније.

У речницима које смо прегледали, везано, на примјер за двије именице: асистент и командант⁹ (једна је тзв. народно, а друга не народно образовање) налазимо: У Вуковом Српском рјечнику (1818) ријечи асиа стент, разумљиво, и нема, а за ријеч командант пише: комѣндѣт (Ова ријеч није била позната у Србији до год. 1804, него су је потом пренијели одовуд (из Сријема и из Бачке), писари којекакви; поглавар, управитељ: Та Јакова, српског комѣндата. У Рјечнику хрватскога или српскога језика, ЈАЗиУ, Загреб 1898-1903 стоји: команданат, команданта; у Речнику српскохрватског књижевног језика, Матице српске, 1967, командант, а исто је и Рјечнику српкохрватког књижевног и народног језика, Институт за српскохрватски језик, 1978. (командант). И у Правопису из 1960, Матице српске и Матице хрватске стоји: командант. Лексема асистент је у прегледаним Речницима забиљежена са краткоузлазним акцентом на другом слогу, осим у, Речнику српскохрватског књижевног и народног језика: асистѣнт (ат), асистенат, асистента и асистента.

Ако и стање у народним говорима, оним најпрогресивнијим, може бити допринос решењу ове ортоепске дилеме, онда смо забиљежили и изговор информатора са, по ријечима проф. Симића „најчистијим језичким осећањем” а то је говор Дробњака, од којег се, према његовом ми-

⁸ Ј. Јокановић-Михајлов, *Ортоепска и прозодијска норма и актуелне тенденције у развоју говорнога језика* (63-64) у: *Научни састанак слависта у Вукове дане 30/1*, Београд, 2002, истиче нехајан однос према ортоепско-прозодијској норми: „Мислимо на пуризам, с једне стране и својеврсни антинормативизам, с друге. Први, одбијањем било каквих иновација, посебно оних које би долазиле из других средина, или под утицајем других језика, одбија потенцијалне кориснике нормe ригидношћу ставова и сликом претераног конзерватизма, које воде удаљавању правила од живог говора, што је збиља супротно нашој традицији, али и актуелном стању духа, а други, залагањем за тзв. потпуно слободно развијање језичког система, па у оквиру тога и ортоепско-прозодијског његовог дела, само доприносе успостављеној анархичности у овој области и учвршћивању погрешног уверења да је свако регионално, па и свако индивидуално решење равноправно са нормативним. Залагање за овакву необавезност нормe, промовисање локалног на рачун општег, не води слободи језичког развоја, већ разлагању система и разградњи заједничког књижевног језика”.

⁹ М. Стевановић у: *Књига о акценту књижевног језика*, Београд 1991, даје Речник и ове ријечи су овако забиљежене: асистент (а не асистѣнт) и командант (а не командант); М. Дешић у: *Мали акценатски речник српскога језика*, Београд, 2001, биљежи: асистент, командант.

шљењу, као централног по концентричним круговима шире остали дијалекти.¹⁰ Ево примјера са терена: окупатор, командант, телевизија, комуниста (ова ријеч се, према нашем увиду и не јавља са силазним акцентом ни у свакодневной говорној пракси), осим у архаичнијим народним говорима и у духу са њиховим системом акцентуације (комунџста).

Разговорни језик нам нуди шароликост: лингвисти, по аутоматизму поштују норму, ријечи које су како смо рекли, цитирајући П. Ивића „народна образовања” јављају се и са пренесеним акцентом: окупатор, командант, али код млађе генерације под утицајем језика мас-медија и иностраног акцента и окупатор, командант и асистент. Природно је такође да се од норме одтупа у лексици научних терминологија, зато што она, што услед првобитне ограниченисти употребе, што услед сталног преузимања и недовољне адаптираности, – више него у „класама просперитетних интернационализама.”¹¹ Како смо већ рекли, нагласак турцизама је у потпуности уклопљен у акценатски систем српског језика, јер је адаптирана прије престанка закона новоштокавске политоније. Као и код сваког језика у контакту, акценат ријечи страног поријекла свједочи о времену прожимањима лексичког нивоа језика, односно култура и цивилизација. Акценат противан природи Вук-Даничићевске акцентуације и Белићевим правилима, „континуирано шире електронски медији и интелектуалци”.¹² Људи који репрезентују један врло моћан језик, моћан у смислу утицаја на говорну праксу могли би се потрудити да скоро досљедно не говоре: марка Ренô, куп УЕФÂ,¹³ јер их сама говорна пракса снажно демантује.

Акценатска норма је ортоепски ниво који би требало да има стабилност зато што у генетком погледу одсликава језичку еволуцију, али и она, као и све остале норме почива на принципу „еластичне стабилности”. Тако би требало да буде и са ријечима страног поријекла из већ помињаних разлога, а не из разлога које наводе неки лингвисти доводећи, на

¹⁰ Р. Симић, *Морфонолошки процеси у српскохрватском језику*, Београд, Никшић, 1994. 66. Иначе, проф. Симић је на недавно одржаном скупу: Духовне ризнице Дробњака и предложио у вези са акцентом страних ријечи да се обави истраживање којим би се координирало са Жабљака, или са Факултета у Никшићу, као и из правца Трабиња.

¹¹ Радосав Ј. Ђуровић, *Ортотонијска норма у речима страног порекла (81)* у: *Шест огледа о српским акценатима*, Ужице 1996.

¹² Исто, 95.

¹³ Примјери су ослушкивани постојано на Вијестима телевизије ИН.

¹⁴ И. Прањковић, *За демократизацију хрватске ортоепске норме (299-306)* у: *Језик и демократизација (зборник радова)*, Сарајево 2001. и др. Ова појава није карактеристична само за хрватску говорну праксу, она је исто толико карактеристика и српског разговорног језика (прим. Д. Б.).

примјер, у везу прозодију домаћих ријечи које, услед творбених или нарочитих образовања, „одступају” од основних правила (пољопривреда, најтврђи, афежѐ и сл.).¹⁴

А како се од новоштокавске нормe (српскохрватске) и у вези са акцентом ријечи страног поријекла, може „одвајати” нова и то ортепска норма која често оступа у пракси „од новоштокавске дистрибуције нагласака”¹⁵ преко „унутарње говорне прозодијске потенције скрајње штокавштине” која се огледа у генерирању силазних акцената на непочетним слоговима, показано је у односу скрајње и центалне штокавштинѐ. (Мада није јасно и шта је то „унутарња прозодијска потенција”; њу, додуше може имати и сваки дијалекатски идиом.) Поготову није јасно из разлога који се тамо наводе, јер ту потенцију у већини посједује и српска ортопија, и не само она: 1. непреношење акцента на проклитику: за ученика, међу стáрима, 2. силазни акценат у суперлативу: најлљђи, 3. акценат сложеница, за које аутор каже да је заједничка потенција и „скрајњој и централној” штокавштини. 4. већине наведених страних ријечи обична је и и „скрајњој и централној штокавштини”: дугосилазни акценат на ултими: резимѐ, реномѐ и пенултими: радијатор, регенератор, репетитор, краткосилазни на ултими: рефѐрент, рековалесцѐнт и пенултими: релевантан, рискантан, романѐскни. За примере типа рецензѐнт каже да су обичнији у „ненадзираним” типовима говорења, као и реалѝст, расѝст, код „загребачких штокаваца”.¹⁶

„Разумије се”, вели аутор, „да би таква дистрибуција била ограничена на неке облике и неке типове лексема (ист. Д. Б.), посебице посуђених, а да се никако не треба проширивати на примјере типа: настљпам, препишем, проклињем, намѐтнем, ковач, пјевач, балон, па ни на оне типа студент, професор и сл.”¹⁷ Мисли се, дакле, на дистрибуцију силазних акцената на непочетним слоговима.

Међутим, аутор препоручује да у српском стандарду ову акценатску појаву треба „проширити” и на староштокавске говоре и толерисати силазне акценте ван првог слога (макѝзе, бургѝја, љевабѝја) и због београдског говора који не познаје опозицију по квалитету). За црногорско говорно подручје српског језика (аутор га назива еветуални црногорски стандардни језик) устврђује да неновоштокавска (зетска акцентуација) „увелико утјече на црногорску говорну праксу.”¹⁸ Остаје нам нејасно како су узети различити критерији за скоро исту лингвистичку ситуацију, као што је нејасно коју говорну праксу аутор узима релевантном. Заси-

¹⁵ Исто, стр. 300. Исто тако, од новоштокавске дистрибуције одступа и говорна пракса српског језика (прим. Д. Б.)

¹⁶ Исто, 300-301.

¹⁷ Исто, 303.

¹⁸ Исто, 304.

гурно није ону која стоји наспрам норми. А стање говора у појединим дијалектима, и то архаичним, се, мислимо, не може назвати говорном праксом једног језика. За исту ту говорну праксу и за њену „унутарњу потенцију”, Брозовић је утврдио „да неколико милијуна добрих штокаваца” говори тако, нпр. окупатор, „зато што друкчије и не могу говорити, уколико говоре ријеч која је за њих обична. А ако не говоре композитор, разлог је само у томе што те ријечи уопште и не говоре.”¹⁹

Свакако да начин прилагођавања лексике страног поријекла зависи и од перцепције говорника (узимајући у обзир језичко раслојавање) али су за прилагодљивост битни неки други елементи у језичком систему; поред времена преузимања и одомаћивања одређену улогу може имати и морфолошка структура ријечи и уједначавање акцента додавањем на основама страног поријекла, на домаћу или ријеч преузету из неког страног језика (комуниста, артиста, евангелиста, пијаниста, авантуриста, гимназиста, шахист(а)). Акцент је краткоузлазни на слогу испред наставка – иста.

Из овог кратког излагања, које и није толико имало претензију укупног сагледавања овог ортопског питања у србистици, односно сербокроатисти, колико указивање на саму његову актуелност, може се несумњиво закључити једно: ако би се акцент ријечи страног поријекла узео као критериј „одвајања” онда би се новоштокавска акцентуација већ одавно одвојила од себе саме.

¹⁹ Језик, 1955, 118-123.